

אברהם אפשטיין
סופרים עברים באמריקה

הוצאת דביר תל-אביב תשי"ב

פתיחה

הספרות העברית באמריקה, שהיא בעיקרה ספרות של מהגרים, לא נתייחדה עדיין ייחוד צבע ואופי כדרך כל ספרות ארצית או תחומית שחן המקום עליה ומשהו מרוחה של הסביבה מוטבע בה שלא בידיעת בעלים. דוגמת החיים עצמם, חיי תלישות של מהגרים, היתה אף זו בעשרות השנים הראשונות תלושה ופרושה, ללא שרשים בסביבה הקרובה. מבחינה זו לא היתה אמריקה לגבי הספרות העברית (ובמדה ידועה אין היא גם עכשיו) אלא מושג גיאוגרפי: כך וכך יצירות ספרותיות נכתבו או הופיעו בתחומה של זו. ואילו הסופרים כמעט כולם באו מעבר לים כשחומר יצירתם — סכום של קניני תרבות ומושגי יופי ואמנות — שמור להם בנפשם. ואף כי כמה מהם באו בעודם צעירים וצורתם הספרותית נסתמנה בעיקר כאן, הרי העלו אתם רכוש של חוויות וזכרונות, נסיונות ילדות ונעורים, שהם מקור ראשון להתהוות האישיות היוצרת. לא הספיקה להם, לסופרים הללו, השעה להתערות בארץ זו ולהתקשר עמה קשר נפשי, עד כדי להתמלא מאוירה ולינוק מקרקעה. מאידך, היתה אמריקה העברית דלה ורופפה ואירתה קלושה ביותר ולא היה בה כדי אחיזה לרוח היוצר. העברית באמריקה היתה — ובמדה ידועה היא גם עכשיו — מעין נטע אכסוטי שלא נתאקלם עוד כראוי והוא זקוק למזג אויר של חממה. עם כל כיבושה הרבים בעת האחרונה, עדיין לא יצאה מכלל תנועה וטרם הפכה להיות מציאות, כלומר — תהליך אורגני של קליטה וצירוף הניזון מכוחה ומכוח-כוחה של הסביבה. והיה איפוא מטבע הדברים שהספרות העברית באמריקה תהא ממ-

שיכה את המסורת הישנה שנארגה בעיירת התחום, והיה גם כן מטבע הדברים שניצניה הראשונים יהיו מעטים ודלים, נעדרו לשד וחיות — דברי השתפכות וגעגועים, אידיאליזאציה של "שם" ויחס של ביטול כלפי "כאן", פרי נכאי נפש והרגשת תלישות של מהגרים.

השפעתם של הגורמים הללו ניכרת ביחוד בתחומה של הסיפורת. הסיפורת לפי טבע מהותה היא קונסרבטיבית. היא קשורה בסביבה מסויימה, בצורת הווי, בנוסחאות חיים, פרי ארג של דורות. ואף כשהיא מפליגה לעולמות אחרים, למרחבי ארצות וזמנים, הריהי נושאת אתה על כנפי דמיונה אבק מולדת, צבעים וסממנים מבית-האוצר של ירושת הדור. ואילו בעיקרה היא נזקקת למציאות הקרובה, הידועה, זו שצמחה מתוך קרקע מולדת ונארגה שכבות-שכבות בכוחם של תנאים מסויימים. ומציאות כזו אינה נקנית בראייה בלבד. הסתכלות חיצונית בחיים, ללא חייה אותם וללא עשייה בהם, אינה קונה בהם קנין ממשי, קנין יצירה. ולא יפלא איפוא אם במשך התקופה הארוכה של שנות ההגירה הראשונות לא הופיעה בספרות הסיפורית אף יצירה אחת חשובה שתהא ראויה להצטרף לחשבון. אם המ ש ו ר ר י מ, "אורח-עולם" הללו, לא מצאו בעת הראשונה את דרכם בארץ זו, שנראתה להם כ"עמק-רפאים" או כבית-חרושת ענקי לחמרנות גסה*, המ ס פ ר י מ הראשונים שניתקו ממקום חיותם והועמדו בפני מציאות זרה, לא-מובנה, אטומה ומבהילה — לא כל-שכן. ואף זאת, בין המשוררים הראשונים היו בעלי אישיות ובעלי קומה ספרותית, כמו דוליצקי ואימבר, ואילו מתוך המספרים לא נזדקרה אף דמות מבהיקה אחת. אפשר לציין שורת שמות של כותבי סיפורים: פיליפס, וורני-קובסקי, חן, תשר"ק ועוד. אך הופעתם היתה ארעית ומה שנתנו אין בו כדי ישות ספרותית. אף אלו מהם שידעו לספר דברים * עיין שיריהם של יצחק רבינוביץ ומ. מ. דוליצקי, "אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה".

בלשון נקיה (הימן-חרל"פ; הלל מלאכובסקי, ועוד) לא היו אלא רושמי זכרונות, כותבי כרוניקה, ובמדה שנוקקו אל החיים לא ראו בהם אלא אפיוזדות תלושות, אניקדוטות בנות-רגע — רשמים, פילייטונים, ציורי הזדמנות, והטון על-פי רוב הוא של פובליציסטיקה מוכיחה — עירוב סאטירה שטחית והשתפכות-לב.

תקופה חדשה מתחילה עם הופעתם של הקבצים "סנונית" (תר"ע) ו"לוח אחיעבר" (תרע"ח—תרפ"א) והעתונים "התורן" (תרע"ה) ו"מקלט" (תרפ"א), שבהם התרכזה קבוצה של סופרים שבאו עם זרם ההגירה האחרון, רובם צעירים ומהם ברוכי כשרון שנתחממו לאורם של מרכזי הספרות ברוסיה ובפולין והביאו אתם מסורת של תרבות ספרותית. הללו עקרו את ספרות-תנו כאן מתחומה של אותה קדחתנות תמימה והצעידה לקראת אפקים חדשים. השירה חגגה את נצחונותיה הראשונים מתוך כיבוש הנוף האמריקאי, ועם שגשוגה של זו באה גאולה גם לפרוזה: נשתפר הטעם, נשתכללה ההרצאה הספרותית. התפת-חה פובליציסטיקה הראויה לשמה ונוצרה המסה הבקורתית. נתגלה גם הסיפור האמנותי. עם הופעת "הדואר" וספרי השנה של ה"הסתדרות העברית" נרחב חוג השפעתה של האכסניה הספרותית. נתגלו כוחות חדשים מטיפוחי תרבותה של הארץ ונתרבו חוטי הקשר עם הסביבה.

גורם חשוב להתפתחות הטעם הספרותי והטכניקה הסיפורית שימשה כאן פעולתו הספרותית של י. ד. ברקוביץ כעורך השבועון "התורן" (תרע"ו—תרע"ט) ואחר כך, כשעבר זה לרשותו של בריינין — כעורכו של הירחון "מקלט" (תר"ף—תרפ"א). ברקוביץ היה עורך בחסד בעל תרבות ספרותית, זהיר ונושא באחריות. הוא היה בעל תביעה חמורה מעצמו ומאחרים וידע לעצור בעד שטף רוחם של הסופרים הצעירים שעבדו עמו במחיצתו*. הוא תבע קודם כל יחס של רצינות * עיין דבריהם של י. ד. פרסקי וא. ר. מלאכי — "הדואר", גליון ט', תרצ"ו.

וכובד-ראש; דרש בהירות ודיוק במחשבה וצמצום בלשון — מלה שתוכה כברה. לא גרס רגשנות נפרזה, שפת-יתר וצעצועי ביטוי — "פרחי-לשון" הללו שהם שמורים לרעתנו כסבל ירושה. בנידון זה היה תלמיד מובהק לאחד-העם, זה שהעלה את מלאכת העריכה למדרגה של אמנות, יותר נכון — למלאכת הקודש. ברקוביץ עצמו כסופר יפה-טעם וכאחד ממספרי-המופת שלנו היה מקור של השפעה מדריכה ומאלפת. סגולות כשרונו הסיפורי שכבר נתגבש לפני בואו לכאן — הסתכלות בהירה ומעמיקה, תיאור דק ועדין-צבעים השופע ליריות עצורה — היה בהן משום חידוש וצינון התקדמות מרובה בטכניקה של הסיפור. הצמצום הברקוביצי שנעשה למופת העיד על מדה של השתחררות מכובד השפעתו של מנדלי שהיה בה משום "רוב טובה"; סרבולת-לשון, עודף של פקחות יחד עם רגשנות ודברנות מוכיחה. כל זה שימש דוגמה — ודוגמה נאה לכמה מן המספרים-הצעירים שעבדו במחיצתו. ואולם כל פעולתו הספרותית של ברקוביץ — הכיוון בעריכה וטיב החומר שטיפל בו בסיפוריו "האמריקאיים" — היתה טבועה ברוחה של המסורת שהביא אתו מעבר לים. אופי יצירתו לא נשתנה עם שינוי המקום והיקף ראייתו לא נתרצב עם פגישתו בעולם חדש זה של הסביבה היהודית-אמריקאית. וכיוון זה טיפוסי הוא לא רק בשביל ברקוביץ לבד (שבעצם לא היה כאן אלא אורח). רוב סופרינו כאן עדיין קשורים בטבורם לנוף המולדת הישנה. יש גם המפליגים לעולם האגדה והסמל או שהם נישאים במרחקי העבר וצדים משם דמויות רחוקות (סקלר, טברסקי). ואילו החיים האמריקאיים במדה שמצאו להם הד בסיפור העברי (שוער, בלאנק, אריאלי) נתפסו מתוך אספקלריה בלתי-מאירה. ורק בעת האחרונה, ביצירותיהם של האלקין ("עד משבר"), וואלינרוד (ברוב סיפוריו ובפרט ברומאן שלו "כי פנה יום") ובמקצת בסיפוריהם של פרידלנד, איזיקס ("בשני עולמות") ושלמה דמשק ("בגורלי"),

ניכרים סימנים של מפנה חדש, של תפיסת הווי היהודי-אמריקאי ושל עיצוב דמויות פחות או יותר ריאליזיות הנושאות עליהן את חותם המקום. אך בדרך כלל נשאר הסיפור העברי באמריקה, עם כל כיבושיו והישגיו האמנותיים, מבודד ותלוש וללא אווירה כללית. נודמנה לכאן שורה של מספרים חשובים, שיצירתם — רובה או מקצתה — נתרקמה באמריקה. כל אחד דמות מסויימה לעצמה ובעלת-ערך לעצמה. אך כלל יצירתם טרם יצטרף לסיפורת, זאת אומרת — לדמות קיבוצית, לחטיבה אמריקאית, דוגמת זו שהיתה לפנינו בליטא ובפולין או זו שנוצרה בארץ-ישראל. התנאים המיוחדים של העברית באמריקה שימשו בלי-ספק גורם מכריע ומעכב.

הספרות האידית, שלפי טבע הכלי הלשוני שלה היא יותר חפשית ואין היא כפופה למסורת ספרותית עתיקה, הרחיקה ללכת מבחינה זו מאחותה העברית. חבלי ההגירה אמנם צמצמו את דמותה אף היא בעת הראשונה. אך היא מצאה לה אחיזה בחיי המהגרים עצמם. קוברין וליבין, ראשוני המספרים האידיים בעלי שיעור-קומה, כבר ידעו לעצב מתוך חומר תחוח זה דמויות חיות מלאות תוך אנושי. אופאטושו שניחן בעין חדה ומונקת תפס כמה ניצוצות שנבזקו אליו מן הסביבה החדשה. ואילו ראבא, איש-האדמה, כבר נודווג ויוג-נפש עם נוף-הארץ ונעשה משוררן של הפריירות האמריקאיות. וכך אפשר לומר גם על י. י. שווארץ, משוררה של "קנטוקי". חוץ מכמה סופרים אחרים שאין כאן המקום לפורטם בשמם, אך חירות התנועה הזאת וכשרון ההסתגלות של הספרות האידית לא תמיד מקור ברכה הם לה. מחמת חוסר מסורת עתיקה שתשמש לה כוח מעכב היא עלולה לפעמים לגלוש כלפי טמיעה לשונית ורוחנית. היא נתונה יותר להשפעות חוץ וביתר קלות היא נתלשת מעל מקורה העממי ונאחזת בכל מיני חידושים מודרניסטיים וזרמי מהפכה במחשבה ובביטוי, שלגבי ספרויות אחרות, שהן מעורות במקום גידולן הטבעי, אין הללו

אלא בועות קצף על-פני שטח המעמקים, ואילו לגבי ספרות צעירה כזו האידית הרי הם עלולים לטשטש את צורתה העצמית וליתול את טעם קיומה. מבחינה זו יפה כוחה של העברית, שהיא יותר שמרנית וקשורה לדוגמה קלאסית. גידולה יותר איטי ויותר ממושך — גידול מלגו. ואיטיות זו הריהי ערובה נאמנה שהיסוד האמריקאי, ההולך וכובש לו מקום בספרותנו העברית, לא ייבנה מחורבנו של המקור.

אחרת היתה דרכה ושונה היה גורלה של השירה העברית באמריקה. היא נקלטה כאן ביתר קלות, כמובן לאחר תקופה של חבלי הסתגלות. השירה בכלל היא יותר חפשית, היא — אינדיבידואלית-אנושית, ויותר נוח לה להיאחז בנוף תרבותי חדש במדה שהאנושי הוא עיקר תמציתה של כל תרבות ושל כל שירה. השירה העברית נאחזה כאן באיפוס האגדי של ההודים והכושים, שהתוגה האנושית שבו — יגון הכמישה וצער העלבון והכיסופים לפדות — היא כל-כך קרובה לרוחנו. היא קלטה הדים וצלילים חדשים, נתגוונה בתוכן ובצורות ביטוי ונתפסה לנשימת המרחב של הנוף האמריקאי. ואולם תפיסת נוף אין פירושה קליטת מראות וצבעים בלבד, אלא — חדירה לרוחו של הנוף המהווה את נשמת תרבותה של הארץ והחותר בפילוסופית החיים ובפילוסופית הטבע שלה, כפי שהללו משתקפות ביצירות המופת של טובי חזויה ומשורריה. והרי השירה האמריקאית בדוגמאותיה הקלאסיות נסתפגה, דוגמת הורטה ויולדתה — השירה האנגלית הקלאסית — ברוחה ההומאני-אוניברסלי של שירת התנ"ך. ואין פלא שהשירה העברית מצאה כאן אווירה נוחה לגידול ולשגשוג מתוך קרבת רוח ושיתוף הרגשה. ואמנם יצירות כמו מסתו של רגלסון — "אלהי הטבע בשירה האמריקאית", הפואמות "מיסיס וודס" לבבלי ו"זהב" לאפרת או שירת האינדיאנים של סילקינר, אפרת וליסיצקי ועוד, הרי הן סימנים מובהקים של זיקה ערה לטבע המקום ולרוח הסביבה.

"אמריקאיות" זו אינה מתמצית, כמובן, בצירי-נוף ובקליטת ערכי תרבות ושירה מקומיים. נארגים בה גם הדים מחיי ההווי היהודי, שהשתחרר מעט-מעט מן ההווה המעורבלת ומן האטימות חסרת-הצורה, והוא הולך ומתגבש לחטיבה יהודית לא רק בהשפעת הזעזועים החיצוניים, כי אם גם בכוח הזיקה הטבעית כלפי פנים של ישוב גדול מאוחד-גורל ומשותף מסורת היסטורית. ומכאן הרגש הלאומי החזק המפעם את שירתנו כאן. היא חדורה אהבה לערכי הירושה של האומה ולחזון עתידה. אין לך משורר כאן שלא הקדיש את מיטב יצירתו לארץ-ישראל, אם בצורה של כיסופים וערגונות ואם — בתיאורים חיים ורוטטים, פרי רשמי ראייה של ביקורים תכופים. ומצד שני עדיין מהדהדים בה געגועי עבר. מתרקמת וקמה לתחייה תפארת החיים של מרכזי היהדות מעבר-לים, שנמחו כעשן בסופת ההשמדה. ואין צורך לומר שפרשת האימים שעברה על עמנו בשנים האחרונות נחרתה בה בדם לב, ושפלא ההתנערות מתוך משואות החורבן וצמיחת המדינה העברית בעוז-גבורה והוד מלכות — הכו בה גלים חוקים.

ניתן לומר, שבימים אלה נתבצר לה לשירה העברית באמריקה ערך מיוחד, ואם תימצי לומר — תפקיד חשוב של שמירה על הקיים. משבר פסיכי תקף את העולם התרבותי והוא גותן את אותותיו בחיים ובספרות. משבר זה העלה מתחתיות קצף עכור של יצרים עוורים וחולניים, של תשוקות הרס וחידלון — כל הדלח הפרימיטיבי שהיה נתון עד עכשיו במכבש של תרבות ומסורת הומאנית. הספרות הכללית נתפסה לזרם זה, והיא נוטה לראות רק את האפל והתהומי שבנפש האדם ולהבליט בעיקר את תהליכי הריקבון וההתפוררות בחיי החברה. מצד שני אנו רואים שהספרות העברית בנקודת המרכז שלנו, בארץ-ישראל, נסחפה בשטף התמורות הכבירות המתרחשות שם, והיא הולכת ונתפסת לערכי מחשבה ושירה

Ethical resistance + desire to preserve inheritance.

מהפכניים ולצורות ביטוי מעורבלות, מקציפות וגועשות, ילידות הרגע, שהם, בלי-ספק, פרי הדחף הקדחתני של יצירת עולם חדש על משואות העבר. בימים אלה טוב שנשתמר בהיקף (שנצטמצם, לאסוננו, בתחומי אמריקה בלבד) מקום לשירה צרופת-רגש ובהירת-ניב, שירה של אנושיות טהורה, הרואה את האדם כולו, על נפתוליו וקרעיו, אך גם על מאבקו הטראגי לשם הטוב והנעלה ועל חתירתו לפדות ממעמקים. השירה העברית באמריקה מתייחדת איפוא כחטיבה לעצמה לא רק מבחינת צביונה הארצי, כי אם גם בעצם מהותה, בטבע נושאיה, בדרך ההבעה ובקצב הנשימה שלה. היא לירית-אינדיבידואלית ברובה, אך היא חותרת לאמת שבחיים מתוך זיקה ערה לזולת, יש בה שאיפה ליופי, להוד שבחזון, למסתורין שבטבע ולפלאי הרו שבהבה, יחד עם תהייה רומאנטית על סודת של האלהות, על חידת ההווה ועל הטראגיות שבגורל האדם, — הלא היא השירה בת-הדורות שבמרכזה עומד תמיד האדם — האדם למול האלהים ולמול הגורל. בעצם היא ממשיכה את המסורת הקלאסית-הומאנית של מאורי השירה שלנו מתקופת התחייה — ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור וכוכבי הלכת שלהם, אלא שבתחומה של מסורת זו היא גדלה, נתענפה ונתמלאה צבע משלה עד כדי קביעת דמות לעצמה. חותם של תרבות אמנותית טבוע בה.

התקדמות מסויימת ניכרת גם בתחום המסה העיונית והבקורתית, אף כי לפי-שעה לא יצאה עדיין מכלל הרשימה הבודדת ולא הגיעה עוד (פרט לנסיונות בודדים) לידי תפיסה כוללת ומקיפה של תקופות ספרותיות שלמות, ואין צורך לומר — לידי יצירת שיטה אסתטית או פילוסופית של השירה והאמנות בכלל ושל הספרות העברית בפרט. אף על-פי כן יש לציין הישגים חשובים גם בכיוון זה. לדוגמה נזכיר את מסותיו המצויינות והמאלפות, המצטרפות לספרים שלמים, של ניסן טורוב בחקר הנפש ובפסיכולוגיה של הספרות והבקורת.

ובפרט — באמנות הציור והפיסול, — מקצוע שכמעט לא תפס מקום בספרותנו בגולה, את מסותיו של רגלסון ("מלוא הטלית עלים") המצטיינות במקוריות המחשבה והביטוי, את עיוניו המעמיקים בספרות של ש. האלקין (בספרו "עראי וקבע") ואת טיוליו הרחבים של י. זילברשלג בספרות אירופה ("תהיה ותחיה בספרות"), את שורת מאמריו של הלל בבלי על השירה העברית והאמריקאית ובייחוד את נסיונו של ישעיה רבינוביץ לאחד את חזיונות הספרות האירופית והעברית בעיקרון יסודי אחד ("המשבר בספרות הדור"). ובבקורת יש לציין את תרומתו הרחבה והמגוונת של מנחם ריבולוב (ארבעה ספרים), את רשימותיו החמות והלבביות של י. אובסי ("מאמרים ורשימות"), שיחד עם תרומותיהם של כמה מן המשוררים והסופרים, שלא באו עדיין לידי כינוס, הרי הן מהוות יש חשוב, הן מצד הגישה הרצינית והן מצד תרבות הכתיבה. אין זו בקורת פסקנית, חטופה, מסוג ה"ריצני-זיה", הנאחזת בבליטות וביוצאי-דופן, זוהי בקורת סינתטית, בונה, האורגת מתוך ניצוצות האור שביצירה את דמותו של היוצר, את יסודות נפשו ואת החושים הדקים המקשרים אותו אל דורו וסביבתו מזה ואל מסכת היצירה הלאומית — מזה. יש לציין, בקשר לזה, את תרומתם הספרותית של אחדים מסופרינו הוותיקים, שעם שנושאי דבריהם שייכים יותר לתחום המחקר הספרותי, או ההיסטורי-תרבותי, יש לראותם, מבחינת תרבות הלשון והסגנון, כדברי מסה. כגון: ספרו של א. ר. מלאכי "מסות ורשימות" — מערכת דמויות של סופרים מן העבר הקרוב — יחד עם מחקריו בתולדות העתונות העברית המקומית ורשימותיו הביבליוגרפיות המרובות, שעדיין לא עמדו על ערכם כראוי, מחקריו-מסותיו של ד"ר שמעון ברנשטיין בשירת ימי-הבינים, מאמריו המאלפים של ד"ר מ. וואכסמאן בתולדות אנשי השם, בחכמת ישראל ובעניני ספרות וחינוך ("כתבים נבחרים"), טיוליו

סופרים עברים באמריקה

הספרותיים ומחקריו הביבליוגרפיים והפולקלוריים של יצחק ריבקינד; הפיליטונים והמאמרים של דניאל פרסקין; עבודותיו של הפרופ' צ. שארפשטיין לחקר ולתולדות חינוכו. י. י. וואהל במסותיו על הסופרים היהודים אמריקאיים, שנטפלו לעולמם של המהגרים הראשונים בדרך הסתגלותם לסביבה החדשה; יהושע אובסי במסותיו על לבטי הספרות העברית בתנאי ההיתוך הכללי שבאמריקה. כל אלה הרחיבו את תחומי המסה הספרותית וגיוונו את תכנה ומן הראוי שידובר עליהם במיוחד (וכן על אברהם שוורץ ז"ל, שהעלה בסיפוריו טיפוסים שונים מן היישוב היהודי באמריקה. ביחוד מן הזקנים שמצאו את עולמם מעורער ביסודו ואת בניהם זרים להם, והם נמקים בבדידותם — ויבדל לחיים — א. צ. הלוי בפואימות שלו על חיי "המרתף" שבגיטו הניו יורקי).

פובליציסטיקה ודברי מדע לא נכנסו לתוך מסגרת הספר. מתוך צירוף הפרקים יעמוד הקורא על צביונה, כיוונה וערכה היצירי של הספרות העברית באמריקה.

א בשירה ובמסה